

BOMBAY
first

કચરા હટાવ !

આ કચરાની સમસ્યાનો કોઈ ઉપાય જ નથી !

હંબગ

“ઉપાય છે, પરંતુ તેની શરૂઆત ઘરઆંગણેથી જ કરો,
સૂકા કચરાને ભીના કચરાથી અલગ કરીને.”

પ્રસ્તાવના

મુંબઈ શહેરમાં દરરોજ આશરે ૬,૦૦૦ મે.ટન જેટલો કચરો ઉત્પન્ન થાય છે, તે એકઠો કરવાની અને યોગ્ય સ્થળે લઈ જઈ તેનો નિકાલ કરવાની જવાબદારી બૃહદ મુંબઈ મહાનગરપાલિકાના શિરે છે. ૩૫,૦૦૦ કર્મચારીઓની ગંજાવર ફોજ નિભાવવા અને કરોડો રૂપિયાનું આંધણ કરવા છતાં પણ પાલિકા આ બાબતે સંતોષકારક કામગીરી દાખવી શકતી નથી.

સત્તાવાળાઓને હવે સમજાયું છે કે શહેરને સ્વચ્છ રાખવાની ભગીરથ કામગીરી સુધારાઈ તંત્ર એકલે હાથે પાર પાડી શકે તેમ નથી અને બિન-સરકારી સંસ્થાઓનો સહયોગ તેમાં અનિવાર્ય બન્યો છે. કચરો શક્ય તેટલો ઓછો ઉત્પન્ન થાય અને ઘન કચરાનું રિસાઈક્લિંગ કરીને તે પુનઃ વપરાશમાં લેવાય એ બે બાબતો ઉપર પાલિકા ખાસ ધ્યાન આપી રહી છે. ઘન કચરાના વ્યવસ્થાપન માટેની નગરપાલિકાની વ્યૂહરચનામાં ઉગમસ્થાને જ ઘન અને પ્રવાહી કચરાને અલગ પાડી દેવો અને જમીનને ફળદ્રુપ બનાવે તેવાં જીવાણુઓને કાર્યરત થવા દેવા એ બે મુખ્ય પાસાઓ છે. બોમ્બે ઇસ્ટ જેવી સંસ્થાઓ સુધારાઈ તંત્રનો આ સંદેશો ઘેરઘેર સુધી પહોંચાડવામાં સહાયરૂપ થઈ રહી છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તિકા આ દિશામાં એક મહત્વનું પગલું છે. હું આશા રાખું છું કે સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ તથા નાગરિકો વચ્ચેનો સંપર્ક વધારવામાં આ પ્રકાશન ઘણું ઉપયોગી નીવડશે.

એ. કે. જૈન

મુંબઈ, ૧૯૯૯

વધારાના મ્યુનિસિપલ કમિશનર

અધ્યક્ષ (સોલિડ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ કમિટી, બૉમ્બે ફર્સ્ટ) નો સંદેશો

વિધિની વક્તા છે કે મુંબઈગરાઓ વર્તમાનમાં જે ચાતનાઓ ભોગવે છે તેમાંથી જ કદાચ સારા ભાગિની આશા જન્મે છે. ઉદાહરણ લઈએ તો સોલિડ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ અર્થાત્ ઘન કચરાના નિકાલની સમસ્યા ગંભીર સ્વરૂપની હોવાને કારણે જ શહેરના નાગરિકો તેના ઉકેલ માટેના પ્રયાસો અંગે સભાન બન્યા છે. બૉમ્બે ફર્સ્ટ સંસ્થાના આ પ્રકાશનનો હેતુ નાગરિકોનો આ જુસ્સો જાળવી રાખવાનો તથા તેમના પ્રયાસોને ટેકો પૂરો પાડવાનો છે.

બૉમ્બે ફર્સ્ટ સંસ્થાની સ્થાપના પાછળ બૉમ્બે ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ એન્ડ ઈન્ડસ્ટ્રીનું પ્રેરકબળ રહેલું છે. તેનો ઉદ્દેશ મુંબઈ શહેરને વધુ જીવવાલાયક, કામ કરવા લાયક તેમજ વેપાર-ધંધાના હેતુસર મૂડીરોકાણ માટે પાત્ર બનાવવાનો છે. શહેરમાં જેટલી સ્વચ્છતા ઓછી તેટલી હદે તેની તંદુરસ્તી ઓછી અને શહેર જો બિન-આરોગ્યપ્રદ હોય તો અન્ય સારાં પાસાંઓ પણ તેની હેઠળ ઢંકાઈ રહેવાનાં.

મુંબઈ મહાનગરપાલિકાએ સ્પષ્ટતા કરી દીધી છે કે શહેરને સ્વચ્છ અને આરોગ્યપ્રદ રાખવાનું કોઈ પણ આયોજન ત્યારે જ સફળ થઈ શકે જ્યારે નાગરિકો પણ તેમાં ઉત્સાહભરે સામેલ થતા હોય. બે વરસની કામગીરી દરમિયાન સંસ્થાને જણાવ્યું છે કે શહેરને સ્વચ્છ રાખવા માટેની ઝુંબેશમાં સહભાગી થવા માટે નાગરિકોમાં ઉત્સાહની કમી નથી, પરંતુ આ હેતુસર નાગરિકોએ ખરેખર શું કરવું જોઈએ, ક્યાંથી તેમને યોગ્ય સલાહ મળે અને તેમની પ્રવૃત્તિને ટેકો મળી રહે તે અંગેની માહિતીનો અભાવ એ સુધારાઈ તંત્ર અને નાગરિકો વચ્ચેના અંતરનું મુખ્ય કારણ છે.

પ્રસ્તુત પ્રકાશન આ અંતર ઘટાડવાની દિશામાં એક મહત્વનો પ્રયાસ છે. આ પુસ્તિકા બિન-સરકારી સંસ્થાઓ, નાગરિક સંગઠનો, સ્પૈચ્છિક સંસ્થાઓ અથવા ટૂંકમાં શહેરને સ્વચ્છ રાખવામાં રસ ધરાવતા હર કોઈ માટે તેમ જ ગૃહિણીઓ માટે ઉત્તમ માર્ગદર્શક નીવડશે.

અનુક્રમણિકા

૧. શા માટે (અને કઈ રીતે) દરેકે સહાયરૂપ થવું જોઈએ
“કચરાની ઉત્પત્તિ ઘટાડો, રિ-સાઈકલ કરો, પુનઃ વ્યવહારમાં લો.
અને પ્લાસ્ટિક થેલીના વપરાશથી દૂર રહો.”
૨. ચાવીરૂપ કાર્ય: ‘ઘન’ અને ‘પ્રવાહી’ કચરાનું પિભાજન
૩. વ્યવસ્થા તંત્ર:
‘મેનેજિંગ કમિટી’
જમાદાર તથા કચરો ઉઠાવનારા
કેન્દ્રવર્તી જૂથ
પ્લાસ્ટિક થેલીના ઉપયોગનો ઈનકાર.
૪. કચરાનું “ખેતી માટે ઉપયોગી પદાર્થ”માં રૂપાંતર
અગાશી તથા કમ્પોઝ્ટમાં ફળો-શાકભાજી ઉગાડવાં
બેક્ટેરિયાની પ્રક્રિયા
બાયો-કેમિકલ પાઉડર
૫. સુધરાઈ તંત્ર - નાગરિકો વચ્ચેના સંકલન માટેની રૂપરેખા
“એએલએમ” (એડવાન્સડ લોકાલિટી મેનેજમેન્ટ)
૬. કેટલીક મહત્વની સમસ્યાઓ અને તેમનું નિવારણ
૭. કેટલીક નમૂનારૂપ સંસ્થાઓ :
ઇ ચર્ચગેટ ઍન્ડ જોશી લેન પ્રોજેક્ટસ, ઇ કલીન મુંબઈ ફાઉન્ડેશન,
ડૉ. રમેશ દોશી, ડિઝિટી ફાઉન્ડેશન. એવાચબીઆઈ,
ઇ ‘એચ’ વેસ્ટ ફેડરેશન, ઇ સેવ બોમ્બે કમિટી.

* પ્રસ્તુત પુસ્તિકામાં બૃહદ મુંબઈ મહાનગરપાલિકા એમ.સી.જી.એમ.ના નામે ઓળખાવાશે બીએમસીના નામે નહીં.

સમસ્યાના નિવારણ માટેનો સમય પાકી ગયો છે !

મુંબઈ શહેરમાં દરરોજ આશરે ૬,૦૦૦ ટન જેટલો ઘન (સોલિડ) કચરો ઉત્પન્ન થાય છે. આ પૈકી ૪,૦૦૦ ટન જેટલો કચરો રહેઠાણોમાં ઉદ્ભવે છે. બૃહદ મુંબઈ મહાનગરપાલિકા આ તમામ કચરો તેની ચાર ડમ્પસાઈટ્સ (કચરાને ડમ્પ કરવા માટેનાં નિયુક્ત સ્થળો) ખાતે લઈ જાય છે, પરંતુ આગામી પાંચ વરસોમાં તેની આ ક્ષમતાનું તળિયું આવી જશે એમ જણાય છે.

શહેરના કચરાના નિકાલ માટે પાલિકા દર વરસે રૂ. ૩૦૦ કરોડ ખર્ચે છે અને ૩૫,૦૦૦ કર્મચારીઓની ફોજ નિભાવે છે. આમ છતાં પણ 'એશિયા વીક'એ તાજેતરમાં હાથ ધરેલાં ૪૦ જેટલાં એશિયન શહેરોના સર્વેક્ષણમાં, શહેરનાં આરોગ્ય અને તંદુરસ્તી માટે સત્તાવાળાઓ દ્વારા લેવાતાં પગલાંઓના સંદર્ભમાં મુંબઈ છેલ્લા ક્રમાંકે રહ્યું હતું. શહેરનાં આરોગ્ય અને તંદુરસ્તીને ઘન કચરાના નિકાલ માટેની વ્યવસ્થા સાથે સીધો સંબંધ રહેલો છે.

શહેરમાં મેલેરિયા, ડેન્ગ્યુ જેવા રોગો તથા ગળા અને ફેફસાંની તકલીફોના કિસ્સાઓ વધી રહ્યા છે. ઘન કચરો આવી બીમારીઓ ફેલાવવામાં ઘણો મોટો ફાળો આપે છે. ઘન કચરાને કારણે જ શહેરના આરોગ્ય માટે ખતરારૂપ એવાં ઝેરી ગેસ, રસાયણો તથા જીવાણુઓ ઉત્પન્ન થાય છે. શહેરમાં ચાર મ્યુનિસિપલ ડમ્પસાઈટની આસપાસના વિસ્તારોમાં વસતા આશરે ૩૦ લાખ નાગરિકોને સૌથી માઠી અસર પહોંચી છે. અગાઉ જેમના પર આપણે કાબૂ મેળવી લીધો હતો તે કોલેરા જેવા રોગોએ પુનઃ દેખા દીધી છે.

આપણું શહેર પણ અન્ય શહેરો જેવું સ્વચ્છ, આરોગ્યપ્રદ બની શકે, પરંતુ તે માટે આપણે નાગરિકોએ પણ નગરપાલિકાના સહયોગમાં સંનિષ્ઠ પ્રયાસો કરવાના રહેશે. કમ સે કમ આટલું તો કરીએ જ -

- * કચરો ઓછામાં ઓછો ઉત્પન્ન થાય તેની તકેદારી.
- * ચીજવસ્તુઓને પુનઃ ઉપયોગમાં લેવી અથવા પુનઃ ઉપયોગમાં આવે તેવી જ ચીજોની ખરીદી કરવી.
- * કચરાને રિ-સાઈકલ કરીને નવી ઉપયોગી સામગ્રીમાં તેનું રૂપાંતર કરવું.
- * પ્લાસ્ટિકની 'ઝલલા થેલી' ના વપરાશથી દૂર રહેવું.

આમ કરવું બહુ મુશ્કેલ નથી, શરૂઆત ઘરઆંગણેથી કરો.

ઘરગથ્થુ કચરા બે પ્રકારના હોય છે

પ્રવાહી અથવા ભીનો કચરો, મુખ્યત્વે રસોડામાં તથા બગીચામાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રકારના કચરામાં ઉપયોગી એવું સન્દ્રિય

શાકભાજી

ફળના ઠળિયા અને છાલ

નારિયેળ

ઇંડાની છાલ

ફૂયા

ચા ના ફૂયા

વાસી અથવા અકેલું ખાવાનું

હાડકા અથવા માંસ

કાગળ

ઘાતુ

પ્લાસ્ટિક

કાંચ

રબર

બેટરી

ટવાની પટ્ટિઓ

(કમ્પોસ્ટ) ખાતર કુદરતી રીતે જ હોવાને કારણે ખેતી માટે તે ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે.

સૂકા (ડ્રાય) કચરામાં કાગળ, પ્લાસ્ટિક, કપડાં, ઘાતુ, લાકડાં તથા કાચ જેવી વસ્તુ-સામગ્રી હોય છે, જેમને પુનઃ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે.

“મિશ્ર” કચરો આરોગ્ય માટે ખતરારૂપ

જે બંને પ્રકારના કચરાઓ મિક્સ થઈ જાય તો પ્રવાહી કચરામાં જે કુદરતી ઉત્તમ જીવાણુઓ છે તે કાર્યરત થઈ શકતાં નથી. કારણ કે પ્લાસ્ટિક તથા અન્ય સૂકા કચરાને કારણે આ જીવાણુઓ ને મળતા હવાના પુરવઠામાં અવરોધ સર્જાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં સેન્ટ્રીફ્યુગેશન (ડિકમ્પોઝિશન) કામગીરીનો ભાર ખરાબ જીવાણુઓ પર આવી પડે છે. આને લીધે આરોગ્ય માટે ખતરારૂપ એવાં ઝેરી ગેસ તથા રસાયણો, પરોપજીવી (ચાંચડ, માંકડ જેવાં) જીવાણુઓ, અસહ્ય દુર્ગંધ જેવા ઉપદ્રવો સર્જાય છે.

કરવું શું ? બંને પ્રકારના કચરાનું વિભાજન !

૧. સૂકા અને પ્રવાહી કચરાનું વિભાજન કરો, તેમને અલગ અલગ ટોપલીમાં રાખો. બને તો ભીના કચરાને બાલદીમાં રાખો અને સૂકા કચરાને ટોપલા અથવા મોટા ખોખામાં રાખો.
૨. ભીનો કચરો ઉત્પન્ન થવાની સાથે જ શક્ય હોય તેટલી જલદી તેની સોંપણી ‘જમાદાર’ ને કરો. આ કચરો અંતે મ્યુનિસિપલ તંત્રે તેના નિકાલ માટે ગોઠેલી વ્યવસ્થા સુધી પહોંચશે.
૩. સૂકો કચરો ધીરે ધીરે જમા કરીને અમુક નિયત દિવસોના અંતરે જમાદારને સોંપી શકાય. તેમની મારફતે આ કચરો શહેરના રિ-સાઈક્લિંગ નેટવર્ક સુધી (જથ્થાબંધ કચરો એકઠો કરનારાઓના માધ્યમથી) પહોંચશે.

કચરાના વિભાજનના કાયદા

૧. સૂઝા અને ભીના કચરાનું મિશ્રણ નહિ થવાથી, આ કારણસર ઉત્પન્ન થતી દુર્ગંધ નહિ ફેલાય. તમારા રસોડામાં કચરાનો નિકાલ ઝડપી બન્યો હોવાનું અનુભવી શકશો.
૨. તમારા જમાદાર (અથવા સોસાયટીમાં ઘરેઘરેથી કચરો લઈ જવા માટે જવાબદાર વ્યક્તિ) સૂઝો, રિ-સાઈકલને પાત્ર તથા વેચાણલાયક કચરો મેળવીને વધારે રાજી રહેશે અને નિયમિત એકઠો કરવા માટે તે ઉત્સાહ દાખવશે.
૩. કચરો વીણનારાઓ ઘરના કે સુઘરાઈના કચરા માટેના ડબ્બાઓમાં ખાંખા-ખોળા નહિ ફરે. આ બાબત તેમનાં તેમ જ તમારા આરોગ્ય માટે કાયદાકારક છે.
૪. મ્યુનિસિપલ તંત્ર પર ભીના કચરાના નિકાલની જવાબદારી ઓછી થશે.
૫. સૂઝા કચરાને રિ-સાઈકલ કરવામાં આવશે. ભીના કચરાને મૂલ્યવાન ખાતરમાં ફેરવી શકાય છે.

શરૂઆત ક્યાંથી કરવી ?

૧. તમારા બિલ્ડિંગમાંથી અથવા પડોશની સોસાયટીમાંથી તમારા જેવી જ વિચારસરણી ધરાવતા કેટલાક ઉત્સાહીઓને એકઠાં કરી, કેન્દ્રવર્તી જૂથ (કોર ગ્રુપ)ની રચના કરો.
૨. માત્ર વાતોમાં શૂરા નહિ, પરંતુ કામગીરા માણસોની પસંદગી કરવાની કાળજી રાખો. તેમની સાથે આ પુસ્તિકાની વિગતોની ચર્ચા કરો.
૩. દરેક બિલ્ડિંગને પોતાની નીજી સમસ્યાઓ હોય છે, જે સમસ્યા સર્વાનુમતે સૌથી ગંભીર જણાય તેનું નિવારણ પહેલાં હાથ ધરો.
૪. તમારી આસપાસમાં આવેલાં મકાનો, સોસાયટીઓને પણ આ જ સમસ્યા નડે છે કે કેમ અને હોય તો તેઓ કઈ રીતે તેનો ઉપાય કરે છે તેની તપાસ કરો.
૫. સોસાયટીમાં જે રહેવાસીઓ આ યોજનાને ટેકો આપતા હોય તેમને ઉત્સાહિત કરો અને જેઓ વિરોધ કરતા હોય તેમનો વિરોધ કઈ રીતે દૂર કરવો તેનો માર્ગ વિચારો.
૬. મહાનગરપાલિકાના સંપર્કમાં રહીને જ આ કામગીરી બજાવવી જોઈએ. તમારા વિસ્તારના વૉર્ડ ઓફિસરને તમારી યોજના વિશે શક્ય તેટલા જલ્દી માહિતગાર કરો.

કેન્દ્રવર્તી જૂથ

કેન્દ્રવર્તી જૂથની જવાબદારી યોજના સંપૂર્ણપણે અમલમાં મુકાય એ જોવાની રહેશે. જૂથના સભ્યોની નિયમિતપણે, નિશ્ચિત કાર્યસૂચિ (એજન્ડા) સાથે બેઠક યોજાવી જોઈએ, એમાં દરેક સભ્યને કામની સોંપણી થવી જોઈએ અને બેઠકનો વ્યવસ્થિત અહેવાલ (મિનિટ્સ) રહેવો જોઈએ.

૧. જૂથના સભ્યોએ મકાનના ચોક્કસ મજલાઓ અથવા કોલોનીના ચોક્કસ વિભાગો માટે પોતપોતાનું કાર્યક્ષેત્ર નક્કી કરી, તેમાં વસનારાઓના અંગત સંપર્કમાં રહેવાની જવાબદારી સ્વીકારવી જોઈએ.
૨. આ સભ્યો ગૃહિણીઓના પ્રશ્નો તથા સમસ્યાઓનું નિવારણ કરવા માટે કાબેલિયત ધરાવતા હોવા જોઈએ. આ પુસ્તિકાની નકલ દરેક ઘરે પહોંચતી થવી જોઈએ.
૩. કેન્દ્રવર્તી જૂથની પ્રથમ બેઠક યોજાઈ ગયા બાદ જૂથના સભ્યોએ આ યોજનામાં સામેલ થનારા રહેવાસીઓના સતત સંપર્કમાં રહેવું જોઈએ. શરૂઆતના ત્રણ માસ માટે તો રોજેરોજ યોજનાની કામગીરીનું નિરીક્ષણ થતું રહે એ જરૂરી છે.
૪. યોજનાની પ્રગતિ અંગે મકાનના રહેવાસીઓ માહિતગાર થતા રહે એ હેતુથી કોર ગ્રુપે નિયમિતપણે અમુક સમયે તેમની સાથે 'પ્રોગ્રેસ મિટિંગ' યોજવી જોઈએ.
૫. જરૂરી જણાય તો યોજના માટે ભંડોળ એકઠું કરવા માટે પણ કેન્દ્રવર્તી જૂથ ઝુંબેશ આદરશે. સોસાયટીના દરેક સભ્ય પાસેથી ૬ અથવા ૧૨ મહિના માટે અમુક ચોક્કસ રકમ એકઠી કરી શકાય.

'મેનેજિંગ કમિટી'નો સંપર્ક

૧. દરેક બિલ્ડિંગમાં અથવા અમુક વિસ્તારમાં આવેલાં રહેઠાણો અંગે મહત્વના નિર્ણયો લેનાર કમિટી અથવા ગ્રુપ હોય છે, જે મોટે ભાગે મેનેજિંગ કમિટી તરીકે ઓળખાય છે. કેન્દ્રવર્તી જૂથ આ કમિટીની મુખ્ય વ્યક્તિને પત્ર લખીને તેમાં નીચે દર્શાવેલ બાબતો પર ભાર મૂકી શકે :
  - * આસપાસનાં રહેઠાણોની સમસ્યાઓ.
  - * આરોગ્ય અને પર્યાવરણ પર તેની માઠી અસર
  - * તમારી યોજનાના ફાયદાઓ (જેવા કે - પર્યાવરણ, તંદુરસ્તી, કૌટુંબિક આરોગ્ય પર તેની પોઝિટિવ અસરો)
  - * યોજના કેટલી સરળતાથી અમલમાં મૂકી શકાય છે.
  - * કચરો ઉઠાવનારાઓ બિલ્ડિંગ અથવા સોસાયટી ઉપર કોઈ પણ પ્રકારના ખર્ચનો જોજો લાવ્યા વગર આ યોજનામાં કઈ રીતે સહભાગી થઈ શકે.
  - * ભીના તથા સૂકા કચરાને અલગ કરવાની પદ્ધતિ મુંબઈમાં પ્રચલિત થતી જાય છે અને મહાનગરપાલિકા તેના પ્રચાર માટે તમામ પ્રયાસો કરી રહી છે.
૨. આ પત્ર કમિટીની મુખ્ય વ્યક્તિને પહોંચાડવો જોઈએ અને તે અંગે સત્વરે ચર્ચા પણ હાથ ધરાવી જોઈએ.
૩. આ બેઠકમાં કેન્દ્રવર્તી જૂથના સભ્યોએ સોસાયટીના

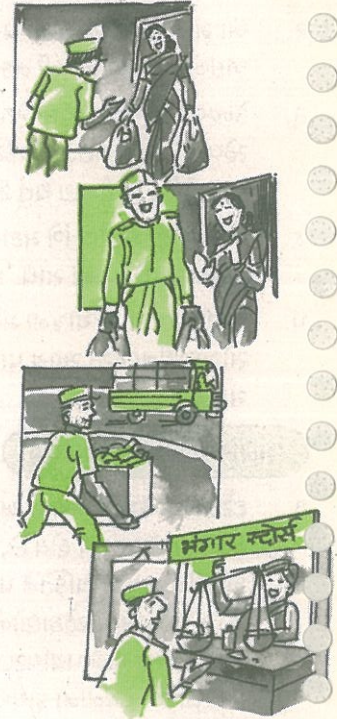

રહેવાસીઓ, જમાદાર, કચરો વીણનારા એમ દરેક જણને આ યોજના કઈ રીતે ફાયદારૂપ થઈ શકે તે કમિટીના સભ્યોને સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ.

૪. 'મેનેજિંગ કમિટી' સોસાયટીના દરેક રહેવાસીને પરિપત્ર પાઠવીને તેમના સહકાર માટે વિનંતી કરે તેવી વ્યવસ્થા કરો.
૫. રહેવાસીઓને યોજના અંગે માહિતગાર કરી તેમનો સહકાર મેળવવા માટે રૂબરૂ સંપર્ક સાધવો પણ જરૂરી બને. બહુમાળી ઇમારતોમાં આ હેતુસર 'ફ્લોર મેનેજરો'ની સેવાઓ ઘણી ઉપયોગી નીવડી છે.
૬. આદર્શ પરિસ્થિતિ એ છે કે સોસાયટી એવો નિયમ કરે કે જે ઘરમાં ભીનો અને સૂકો કચરો અલગ કરાતો હોય તેવો મિશ્ર કચરો જમાદાર ઊંચકશે જ નહિ.

જમાદારનો સંપર્ક

૧. બિલ્ડિંગનો જમાદાર અર્થાત્ ઘરેઘરેથી કચરો ઉઠાવવાની જેની જવાબદારી હોય તે વ્યક્તિનો સહકાર આ યોજનામાં અનિવાર્ય છે. કેન્દ્રવર્તી જૂથના સભ્યોએ તેમનો સંપર્ક સાધવો જરૂરી છે.
૨. જમાદારને સૂકો કચરો અને ભીનો કચરો શું છે તેનો ખ્યાલ આપો.
૩. આ યોજના થકી તેની આવક વધી શકે છે એ બાબત તેને ગળે ઉતારો.
૪. જમાદારને આ કામગીરીમાં સહાય કરી શકે તેવા કચરો વીણનારાઓ સાથે તેમનો સંપર્ક કરાવો.
૫. સોસાયટીનો વિસ્તાર સ્વચ્છ અને આરોગ્યપ્રદ રાખવામાં જમાદારની અગત્યની ભૂમિકા રહેલી છે, એ બાબતનો એને ખ્યાલ આપો. જરૂર પડે તો મકાન/સોસાયટીની સિસ્ટમ દત્તક લેવાની ઓફર કરો.

પ્લાસ્ટિક બેગ (ઝબલા થેલી) વાપરવાનો ઇનકાર

મુંબઈ શહેરમાં દરરોજ ૫૦ લાખ પ્લાસ્ટિક બેગ (નાની ઝબલાં થેલીઓ) ચલણમાં મુકાતી હોવાનો અંદાજ છે. કુદરતી વ્યવસ્થા ચક્ર આટલી મોટી માત્રામાં કૃત્રિમ દ્રવ્ય-સામગ્રીનો નાશ કરી શકતું નથી અને વપરાયેલી પ્લાસ્ટિક બેગ વેચાણને યોગ્ય નહિ હોવાથી કચરો વીણનારાઓ પણ તેને ઊંચકતા નથી. પરિણામે આ બેગો જમીન ઉપર જ જેમની તેમ પડી રહી વાતાવરણને પ્રદૂષિત કરે છે. આ બાબતને લક્ષમાં રાખી નીચે દર્શાવેલ તકેદારીઓ લેવી જરૂરી છે.

- * ખરીદી માટે બજારમાં જાઓ ત્યારે કાગળની, કપડાંની અથવા શાણી બેગ વાપરો.

- * દુકાનોમાંથી પ્લાસ્ટિક બેગમાં માલ ન ખરીદો. ઘરમાં પણ તે વાપરવાનો આગ્રહ રાખો નહિ.
- * કુટુંબના સભ્યોને અને ખાસ કરીને બાળકોને પ્લાસ્ટિક બેગના વપરાશમાં રહેલાં જોખમો અંગે માહિતગાર કરતા રહો.
- * કચરો જ્યારે મ્યુનિસિપાલિટીની કચરાપેટીમાં ફેંકવા જાઓ ત્યારે પ્લાસ્ટિક બેગનો ઉપયોગ ક્યારેય ન કરવો.

કેન્દ્ર સરકાર અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય સરકારે પાતળી પ્લાસ્ટિક બેગના વપરાશ પર પ્રતિબંધ મૂકવાની હિલચાલ શરૂ કરી છે. પ્લાસ્ટિક બેગના ઘણા વિકલ્પો મોજૂદ છે. દા.ત. ઈકો બેગ તરીકે ઓળખાતી થેલ સહેલાઈથી ઘોઈ શકાય છે, તેની ઘડી વાળી શકાય છે અને લાંબો સમય ટકે છે. (વધારે માહિતી માટે આલિયા ફતેહલી ટે.નં. ૬૧૦ ૫૨૮૨નો સંપર્ક કરવો.) શ્રી પ્રમોદ ખોસલા (ફેક્સ નં. ૬૧૭ ૫૧૧૯) પણ કચરો વહન કરવા માટેની મજબૂત અને વ્યવહારુ ચીજોનું વેચાણ કરે છે.

કચરો વીણનારાઓ

રસ્તા પરથી કચરો વીણનારાઓ આ યોજનાનું અગત્યનું પાસું છે અને યોજનામાં તેમને પણ સામેલ કરવા જરૂરી છે. આનાથી આ જમાતની આવક વધવા ઉપરાંત તેમને પોતાની સામાજિક ઉપયોગીતા પણ સમજાશે અને રહેવાસીઓને તેમની સેવા મળી રહેશે.

રસોડાના કચરાને સંપત્તિમાં ફેરવી નાખો

વર્મી-પ્રોસેસિંગ :

ભીના કચરાનું શું કરશો? મ્યુનિસિપલ ડમ્પસાઈટ તો છે જ, પરંતુ ‘વર્મી-પ્રોસેસિંગ’ (અર્થાત્ બેક્ટેરિયા-જીવાણું ઉત્પન્ન કરવાની પ્રક્રિયા) દ્વારા આ ભીના કચરામાંથી જમીનને ફળદ્રુપ બનાવે તેવું ખાતર નીપજાવી શકાય છે. અત્યંત બારીક જીવાણુંઓ તથા અળસિયાંઓ કુદરતી પ્રક્રિયા વડે કચરો પાથરેલી જમીનને ફળો, શાકભાજી તથા ફૂલો સહેલાઈથી ઊગી શકે તેવી ફળદ્રુપ બનાવી શકે છે. આ માટે અનુભવી વ્યક્તિની સલાહ લઈને નીચે દર્શાવેલ સૂચનાઓનું પાલન કરવું.

૧. મકાનના કમ્પાઉન્ડમાં અથવા બગીચામાં, સૂર્યનાં કિરણો સીધા જેના પર ન પડતાં હોય તેવો જમીનનો ટુકડો પસંદ કરો.
૨. રસોડા અથવા બગીચાના ૧ કિલો કચરા ઉપર પ્રક્રિયા (પ્રોસેસ) કરવા માટે ૧ ચો. મીટર વિસ્તાર પૂરતો થઈ રહેશે. પાછળથી કચરાનું પ્રમાણ દરરોજ ૨ કિલો અથવા ૩ કિલો જેટલું પણ વધારી શકાય. પાંચ વ્યક્તિઓના બનેલા એક કુટુંબના રસોડામાં દરરોજ ૩ કિલો જેટલો કચરો ઉત્પન્ન થાય છે.

૩. પ્રત્યેક ચો. મીટર ઈઠ ૩ થી ૪ કિલો ગાયનું છાણ પાથરો. તેના ઉપર પાંદડાંનો ૧૦ સે.મી.થી વધારે નહિ તેવો જાડો થર કરો. જે માળખું તૈયાર થાય તેને શણના કોથળા વડે આવરી લઈ ભેજ જળવાઈ રહે તેવું કરો. અળસિયાઓ આ જગ્યા ભણી આકર્ષશે. તેઓ જમીનને છિદ્રાળુ બનાવી ઉપર-નીચે ફરતાં રહી માટી અને કચરાને એકરૂપ કરી નાખશે. કચરામાં જે બારીક જીવાત ઊભી થશે તે કચરાને ઉત્તમ પ્રકારના સેન્દ્રિય ખાતરમાં ફેરવી નાખશે.
૪. ૧૫ દિવસ બાદ આ તૈયાર પથારી પર કાચા શાકભાજીનો વેસ્ટ તથા મહિના પછી તૈયાર ખોરાકનો વેસ્ટ (બગાડ) પાથરવાનું શરૂ કરો. આમાં પણ ૫ થી ૧૦ સે.મી.થી વધારે જાડો થર થઈ ન જાય તેની તકેદારી લો. જો વધુ પડતો કચરો પાથરી દેશો તો છેવાડે રહેલાં જીવાણુઓને ઓક્સિજનનો પુરવઠો નહિ મળવાને કારણે તેઓ ગૂંચળાઈ જશે.
૫. અળસિયાં બિલકુલ ન હોય તેવી જગ્યાઓ માટે ખોદકામ મારફતે “વર્મી-પ્રોસેસિંગ” નો આશ્રય લઈ શકાય. આ હેતુસર એક મીટર જેટલી ઊંડાઈમાં જમીનને ખોદીને તેના તળિયે ઇંટ અને લીસી કાંકરીઓ પાથરી દો. તેની ઉપર ગાયના છાણનો થર કરો.
૬. તેના ઉપર દર ચો. મીટરે ૪ થી ૫ કિલો જેટલો તૈયાર અળસિયાં (વર્મી-કાસ્ટિંગ)નો થર કરો. આ પ્રકારનાં નાનાં અળસિયાંઓ ઘણે ઠેકાણે તૈયાર મળે છે.
૭. આ અળસિયાંઓ અમુક સમયગાળામાં ભીના કચરાને ડગ્ગુપ સેન્દ્રિય (કમ્પોસ્ટ) ખાતરમાં ફેરવી નાખે છે.
૮. દુર્ગંધ ફેલાતી રોકવા માટે ભીના કચરામાં માટી કે ચૂનાના પાઉડરનો છંટકાવ કરો. સાથોસાથ ભેજ જળવાઈ રહે તે માટે નિયમિતપણે પાણી પણ છાંટવા રહો.
૯. ત્રણ કે ચાર માસમાં ઉત્તમ ગુણવત્તાવાળું સેન્દ્રિય ખાતર મળી રહેશે. તેને અલગ પાડવાના થોડા દિવસો અગાઉ પાણી છાંટવાનું બંધ કરો.
૧૦. આ ખાતરનો ઉપયોગ બગીચામાં અથવા કુંડીમાં ફળો, ફૂલો કે શાકભાજી ઉગાડવાં માટે કરી શકાય.

વર્મી - પ્રોસેસિંગ તથા વર્મી ફાસ્ટિંગ સંગે વધારે માહિતી અને સહાય માટે સંપર્ક કરો : પ્રિયા સાળવી, ટે.નં. ૫૦૦ ૩૧૧૪/૨૦૦૪ અથવા શ્રી શ્રીક્રિષ્ણા ભાગવત, ટે.નં. (૯૧૧) ૪૮૩ ૨૩૮, ૪૮૧ ૨૨૧, મોબાઈલ : ૯૮૨૧૧-૩૧૧૨૪ અથવા શ્રી અનિલ ભાટિયા, ટે.નં. ૨૦૮ ૩૮૧૧, ફેક્સ: ૨૦૬ ૨૧૩૫.

ઈકોપિજિલ બાયો પાઉડર:

આ પાઉડર માટી તેમ જ અમુક ‘વર્મી-કાસ્ટિંગ’નું મિશ્રણ કરીને બનાવાય છે. તે ભીના કચરાનું એટલી અસરકારક રીતે સૂકા કચરામાં પરિવર્તન કરે છે કે પાંચ.માણસોના એક કુટુંબે ૧૦ વરસ સુધી ઉત્પન્ન કરેલો કિચન-વેસ્ટ જો પાઉડરમાં ફેરવવામાં આવે તો એક પ્લાસ્ટિકની બાલટીમાં જ સમાઈ જાય.

૧. ૭૦ લીટરની ક્ષમતા ધરાવતું પ્લાસ્ટિકનું ડ્રમ લો. તેના તળિયે ૨ સે.મી.નો વ્યાસ ધરાવતું છિદ્ર પાડો. વાસણના ઢાંકણા પર ૧ સે.મી.ના નાનાં નાનાં છિદ્રો પાડો. તેમ ન કરવું હોય તો જેના તળિયે છિદ્રો હોય તેવું મોટું ફ્લાવર-પોટ લો.

૨. તેના તળિયે નાના પથરાઓ અથવા લીસા કાંકરાઓનો ૫ સે.મી. જાડો થર કરી જમીન અથવા દરિયા કિનારાની માટીનું એટલું જ જાડું આવરણ પાથરો. તેને ભેજવાળું રાખવાથી થોડા જ વખતમાં આ વાસણ વપરાશને લાયક બની જશે.
૩. તેમાં દરરોજ રસોડાનો કચરો દબાવીને નાખો. દરેક વખતે બાચો-કેમિકલ પાઉડર (બી.પી.)નો છંટકાવ કરો.
૪. પ્રથમ ત્રણ સપ્તાહમાં માત્ર કાચાં, બાફેલાં અથવા પકાવેલાં શાકભાજી તથા ફળોનો કચરો, ભાત તથા ફાઇડ રાઇસ, ઘાન્ય, દાળ, ઇંડાનાં કોચલાં, ભૂફો, આ-પત્તી તથા કોફી પાઉડર નાખો. કાગળના ટુકડા, રૂની ચીંટીઓ તથા ભુટ્ટાના રેસાઓ પણ રહા નાખી શકાય, પરંતુ તે રગડો ભેજવાળો રહે તેની કાળજી રાખો.
૫. પ્રથમ ત્રણ સપ્તાહમાં તૈલી તથા બિન-શાકાહારી કચરો, દૂધ તથા દૂધની બનાવટો આપવાનું ટાળો.
૬. એક સપ્તાહ બાદ વાસણમાં રહેલા કચરાને ખૂબ હલાવો જેથી તેને હવા મળી રહે. આ દરમિયાન કચરો નાખવાનું ચાલુ જ રાખો.
૭. ત્રણ સપ્તાહ બાદ તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભીનો કચરો નાખી શકાય, પરંતુ નાળિયેર નાખવાનું ટાળો. જેમ જેમ ઢાલો વધતો જાય તેમ તેમ બીપીનો છંટકાવ પણ વધારો.

સાધારણ સૂચનાઓ : કચરાના વાસણને છાંયડો હોય અને હવાની અવરજવર હોય તેવા સ્થળે રાખો. જો તેને કોઈ ઢાંકણ અથવા કંતાનની ગૂણ વડે ઢાંકી રાખવામાં આવતું હોય તો રાત્રિના સમયે ઢાંકણ કાઢી નાખો. જો કચરામાં મોટી જીવાતો દેખાય તો બીપીનો છંટકાવ કરી કચરાને ખૂબ હલાવો. કચરાને સતત ભેજવાળો રાખો.

બાચો-કેમિકલ પાઉડર પ્રાપ્ત કરવા તેમ જ જરૂરી સલાહ-સૂચન માટે સંપર્ક : શ્રી નોબર્ટ ડિસોઝા (ટે.નં. ૬૦૫ ૬૬૦૮), શ્રી શાંતુ શેનોય : (ટે.નં.: ૬૨૩ ૮૪૬૭), શ્રી નરેશ કરમાલકર (ટે.નં.: ૬૪૦ ૩૩૯૮), શ્રી રોની ઈર્નાન્ડિસ (ટે.નં.: ૬૦૫ ૫૨૮૦).

અગાશીમાં ખેતી :

મકાનની અગાશીમાં અથવા કમ્પાઉન્ડમાં સહેલાઈથી અને ઓછા ખર્ચે ફળો તથા શાકભાજી ઉગાડી શકાય છે. આ માટે માત્ર સ્ટીલનું વાસણ, શેરડીમાંથી રસ કાઢી લીધા બાદ બચેલા ફૂયા તથા રસોડામાં ઉત્પન્ન થયેલા ભીના કચરાની જરૂર રહે છે. આટલું પૂરતું છે.

- ૧) મકાનના દરેક ફ્લેટ દીઠ અગાશી અથવા કમ્પાઉન્ડમાં ૨૦૦ લીટરનું પીપ ભીના કચરા માટે રાખો પ્રત્યેક પીપની બાજુઓ પર ૧૬ કાણાં રાખો.
- ૨) પીપના તળિયે શેરડીના ફૂયા રાખો.

- ૩) આ થર ઉપર દરરોજ ઉત્પન્ન થયેલો ભીનો કચરો પાથરો. દરેક પીપમાં રોજ પાણીનો છંટકાવ કરો.
- ૪) જ્યારે કચરાનો ઢગલો પ્રથમ કાણાના સ્તર સુધી પહોંચે ત્યારે તમારી ઇચ્છા મુજબના ફળ, ફૂલ અથવા શાકભાજીનો રોપ કાણાં મારફતે વાવી દો.
- ૫) ત્યાર બાદ શેરડીના ફૂયાનો વધુ એક થર કરો.
- ૬) કચરો નાખવાનું ચાલુ રાખો. દરેક કાણાંના સ્તરે શેરડીનો ફૂયો પાથરતા રહો.
- ૭) એક પીપમાં લગભગ ૧૬ રોપાઓનું વાવેતર કરી શકાય છે. તે પીપ ભરાઈ જાય પછી બીજું પીપ ચાલુ કરો. ૨૦૦ લીટરના એક પીપમાં પાંચ માણસોના કુટુંબનો ૮ મહિનાનો કચરો આવી જાય છે.

સલાહ માટે સંપર્ક : સીટી ફાર્મિંગ, ડૉ. રમેશ દોશી,
(ટે.નં.: ૬૪૦ ૧૪૩૯).

‘એએલએમ’-પાલિકા તથા નાગરિકોની ભાગીદારો માટેનું માધ્યમ

મુંબઈ મહાનગરપાલિકાએ સ્પષ્ટતા કરી દીધી છે કે શહેરને સ્વચ્છ રાખવા માટે નાગરિકોની આ કાર્યમાં સામેલગીરી અનિવાર્ય છે. આ હેતુસર એએલએમ (એડવાન્સ લોકાલિટી મેનેજમેન્ટ) વ્યવસ્થા ઊભી કરવામાં આવે છે. આ વ્યવસ્થા હેઠળ સુઘરાઈ સત્તાવાળાઓ નાગરિકોના જૂથ સાથે સંપર્ક રાખે છે, જેમાં ધન કચરાના વ્યવસ્થાપન અંગેના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવામાં આવે છે.

અમુક વિસ્તારના નાગરિકો ભેગા થઈને તે વિસ્તારની સમાન સમસ્યાઓ ઓળખી કાઢે અને મહાનગરપાલિકાના સહયોગમાં તેના નિરાકરણ અર્થે કાર્યરત બને. પ્રત્યેક વોર્ડ ઓફિસર દ્વારા એક સેલ રચવામાં આવે, જેનો ચાર્જ નોડલ ઓફિસર (એન.ઓ.) ને સોંપવામાં આવે. આ સેલ નાગરિકોના જૂથ સાથે મળીને કચરાના યોગ્યપણે નિકાલને લગતી કામગીરી અસરકારક રીતે બજાવી શકે.

એએલએમ દ્વારા જે ક્ષેત્રોને આવરી લેવાશે તેમાં કચરાનું વ્યવસ્થાપન, વર્મી-પ્રોસેસિંગ, ગટર-વ્યવસ્થા, પાણી, રમણીય વાતાવરણ, ફેરિયાઓ અને અતિક્રમણ, રસ્તાઓના ખાડાઓ દૂર કરી તેમને લેવલમાં આણવા, રખડતાં ઢેરો, જંતુનાશક દવાનો છંટકાવ તથા ટ્રાફિકનો સમાવેશ થાય છે. વોર્ડમાં નગરપાલિકાને લગતી કોઈ પણ કામગીરી માટે નોડલ ઓફિસર 'સીંગલ પિન્ડો'ની ગરજ સારશે.

સંઘટન :

એએલએમ સંઘટન (લોકાલિટી) સામાન્યતઃ ૧૫ થી ૨૦ મકાનો (આશરે ૧૦૦૦ રહેવાસીઓ)નું બનેલું હોય છે. દરેક મકાનના પ્રતિનિધિઓની બનેલી 'લોકાલિટી કમિટી' પોતાના વિસ્તારના વોર્ડ ઓફિસરને લોકાલિટીની રચના અંગે માહિતગાર કરશે. કમિટીની બેઠક મહિનામાં એક વાર મળશે. મહાનગરપાલિકા સાથે સંપર્ક જાળવવા બેથી ચાર હોદ્દેદારોની નિમણૂક કરાશે.

- * દરેક ઘરમાં બંને પ્રકારના કચરા માટે અલગ અલગ ટોપલીઓ/ડબ્બાઓ હશે.
- * દરેક કુટુંબ તેનો સૂકો કચરો એક પાતળી 'હાઈડ્રોસિટી' પ્લાસ્ટિકની કોથળીમાં ભરશે, જેને સપ્તાહમાં એક વાર બિલ્ડિંગની મોટી કચરાપેટીમાં ખાલી કરાશે. રિ-સાઈકલ થઈ શકે તેવા કચરાની જવાબદારી બિલ્ડિંગની રહેશે. જમાદાર તેમજ કચરો વીણનારાઓ મારફતે તે શહેરના રિસાઈક્લિંગ નેટવર્ક ખાતે જશે. (પાલિકા સૂકો કચરો જલદીથી નહિ ઉપાડે.)
- * યોજનામાં સામેલ થનારાં મકાનો રસોડાના કચરામાંથી જમીનને ફળદ્રુપ કરનારું ખાતર મેળવવાના તમામ પ્રયાસો કરશે. તે માટે ઉપલબ્ધ જમીન પર જરૂરી ખાડા તથા માટીની પથારી કરાશે અથવા સીટી ફોર્મિંગ દ્વારા પીપ તૈયાર કરાશે.
- * આ પ્રક્રિયામાંથી જે ભંગાર, પથરાનો ભૂકો વગેરે કાટમાળ ઊભો થાય તે નગરપાલિકા સુધી પહોંચાડવાની જવાબદારી રહેવાસીઓની રહેશે. તેઓ મ્યુનિસિપલ ચાર્જ ભરવા માટે જવાબદાર રહેશે.

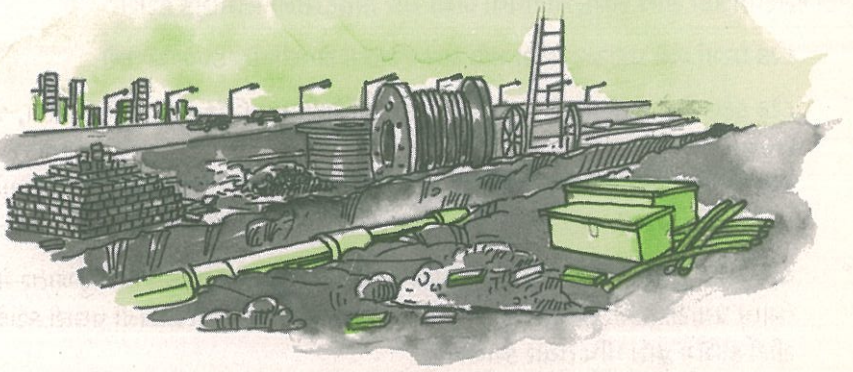

- * લોકાલિટી કમિટીએ મકાનની આસપાસના વિસ્તારને રમણીય જનાવવા પર પણ ધ્યાન આપવું જોઈએ.
- * એએલએમ વ્યવસ્થાના હાર્ટમાં સહકારની ભાવના હોવી જોઈએ. એક સૂચન એવું પણ કરી શકાય કે યોજનામાં સહભાગી થનાર દરેક મકાન ટીઠ દૈનિક ૫૦ પૈસાથી માંડીને ૫ રૂપિયા સુધીનો ફાળો ઉઘરાવીને વર્કિંગ ફંડ ઊભું કરવામાં આવે.

વોર્ડ ઓફિસ:

તમામ વોર્ડ ઓફિસો પાસે એએલએમની નકલો રહેશે.

- * નોડલ ઓફિસર કમિટી સાથે અગાઉથી અનુકૂળ સમય નક્કી કરીને સપ્તાહમાં એક વાર યોજનામાં સહભાગી હોય તેવી દરેક લોકાલિટીની મુલાકાત લેશે.
- * કમિટી તરફથી આવતી ફરિયાદો માટે વોર્ડ ઓફિસમાં લોકાલિટી રજિસ્ટર રાખવામાં આવશે.

- * નોડલ ઓફિસર વોર્ડ ઓફિસ તેમ જ નગરપાલિકાનાં વિવિધ ખાતાઓના સંપર્કમાં રહીને કામ માટેની સૂચનાઓ જારી કરાવશે. લોકાલિટીની દરેક મુલાકાત વખતે અગાઉની મુલાકાત વચ્ચેના સમયાગાળામાં થયેલી પ્રગતિની સમીક્ષા કરી રજિસ્ટરમાં તેની નોંધ રખાશે. મહિનામાં એક વખત વોર્ડ ઓફિસર રજિસ્ટર તપાસી જઈ જરૂરી સૂચનાઓ આપશે.
- * કોઈ પણ મકાન કે લોકાલિટી વિરુદ્ધ ફરિયાદ હોય તો નોડલ ઓફિસર તેની પણ રજિસ્ટરમાં નોંધ લેશે. જો તે ફરિયાદ દૂર કરવાની વિનંતીનું પાલન નહિ થયું હોય તો વોર્ડ ઓફિસ દ્વારા લોકાલિટી કમિટીના ટેકાથી જરૂરી પગલાં લેવામાં આવશે.
- * રહેવાસીઓ દ્વારા મકાનમાં મરમમત કે અન્ય કોઈ કામકાજ હાથ ધરાય તો લોકાલિટી કમિટીને તેની જાણ કરવાની રહેશે.
- * નોડલ ઓફિસર મહાનગરપાલિકા, એમટીએનએલ તથા 'નેસ્ટ' ના સત્તાધીશો વચ્ચે સંકલન રાખી ગલીમાં જોડકામ શક્ય તેટલું ઓછું થાય તે માટેના પ્રયાસો કરશે.

એએલએમ વિસ્તારનો પ્રચાર, બેનરો વગેરે ...

વોર્ડ ઓફિસ દ્વારા એએલએમ વ્યવસ્થામાં સહભાગી હોય તેવા વિસ્તારોમાં લાઈટના દરેક થાંભલે કચરાપેટીની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે, એટલું જ નહિ પરંતુ “આ વિસ્તાર એએલએમમાં સહભાગી છે” એ મતલબના મોટાં બેનરો પણ શેરીની નાકે મૂકવામાં આવશે, જે માં જવાબદાર નોડલ ઓફિસરનો સંપર્ક નંબર પણ દર્શાવેલ હશે. એએલએમ અંગે જરૂરી માહિતી પૂરી પાડે તેવો ઈન્ફોર્મેશન સેલ પણ વોર્ડ ઓફિસ દ્વારા શરૂ કરાશે. જે મોટી સંખ્યામાં નાગરિકો આમાં રસ દર્શાવે તો એએલએમ અંગે એક તાલીમી સત્ર યોજવાની પણ વોર્ડ ઓફિસની તૈયારી હશે. ટૂંકમાં, આ ઝુંબેશને નાગરિકોનો ટેકો મળી રહે એ હેતુથી વોર્ડ ઓફિસ દ્વારા તેની મોટે પાયે પબ્લિસિટી કરવામાં આવશે.

લોકાલિટી કમિટી શું કરી શકે ? કેટલાંક સૂચનો

લોકાલિટી કમિટીએ દર મહિને અથવા દોઢ મહિને સંબંધિત વિસ્તારની મુલાકાત લઈને નીચે દર્શાવેલ બાબતોની ચકાસણી કરી લેવી જોઈએ:

૧. કચરો: દરેક ઘરમાંથી પદ્ધતિસર કચરો એકઠો કરાય છે ?
૨. સફાઈ કર્મચારીઓ: તેઓ પોતાની કામગીરી બરાબર બજાવે છે?
૩. કાટમાળ અને રોડાઓ: નિયમિતપણે દૂર કરાય છે?
૪. રસ્તાની સપાટી અને પગથારો: સારી હાલતમાં છે?
૫. રસ્તાનું ખોદકામ: કોન્ટ્રાક્ટરનું નામ અને ટેલિફોન નંબર, કામ શરૂ કર્યાની તારીખ અને કેટલા સમયમાં તે પૂરું થનાર છે તેની યોગ્યપણે જાહેરાત થઈ છે?
૬. દરેક ઘરમાં જ ભીના અને સૂકા કચરાનું વિભાજન - કેટલી પ્રગતિ થઈ છે?
૭. ગલીની કચરાપેટીઓ: પૂરતી સંખ્યામાં અને યોગ્ય સ્થળોએ ગોઠવાયેલી છે?
૮. બીજી વારની સફાઈ (જે લાગુ પડતી હાય તો): તે યોગ્યપણે થાય છે?
૯. ગટરવ્યવસ્થા: ગલીમાં પાણી ભરાઈ નથી રહેતું ને? કચરો અને પાણી વહી જનારી લાઈનો બરાબર કામગીરી બજાવે છે?
૧૦. ભીના કચરાનું વર્મી-પ્રોસેસિંગ: કોણ કરે છે અને કેટલું યોગ્યપણે કરે છે?
૧૧. કચરો વીણનારાઓ: યોજનામાં તેમને સામેલ કરાય છે? કઈ રીતે ?
૧૨. ફૂટપાથ, ગલીઓ પર અતિક્રમણ (ગેરકાનૂની બાંધકામ, ફેરિયાઓ દ્વારા)
૧૩. મકાનો: તેમની સ્થિતિ કેવી છે? કોઈ ભાગમાં ગેરકાનૂની બાંધકામ થયું છે?
૧૪. ઝૂંપડપટ્ટી: પાણી પુરવઠો અને ગંદા પાણીનો નિકાલ. એએલએમ અંગે વધુ માહિતી માટે સંપર્ક: શ્રી શ્રીકૃષ્ણા ભાગવત, ટે.નં. (૯૧૧) ૪૮૩૨૩૮/૪૮૧ ૨૨૧, મોબાઈલ: ૯૮૨૧૧૩૧૧૨૪.

કેટલીક સમાન સમસ્યાઓનો ઉકેલ

કેન્દ્રવર્તી જૂથ તથા લોકાલિટી કમિટીના સભ્યોએ અમુક શંકાઓ તથા પ્રશ્નોનો સામનો કરવાની તૈયારી રાખવાની રહેશે. આ પૈકી કેટલાક પ્રશ્નો એક સરખા પ્રકારના હોય છે તેમનો ઉલ્લેખ નીચે કર્યો છે.

પ્રશ્ન: શું મારે બીજી કચરાપેટી ખરીદવી પડશે?

ઉત્તર: ના. સૂકો કચરો એક પૂંઠાના ખોખામાં અથવા દરવાજા પાછળ લટકાવેલી કપડાની કે પ્લાસ્ટિકની થેલીમાં એકઠો કરી શકાય છે. તમને જે અનુકૂળ હોય તે પદ્ધતિ અપનાવો.

પ્રશ્ન: આનાથી કામનો બોજો વધી નહિ જાય ?

ઉત્તર: ના. આ બાબત સામાન્ય બુદ્ધિની અને તમારા પડોશીઓ માટે સુખાકારી છે.

પ્રશ્ન: જમાદાર કચરાને પાછો મિક્સ કરી નાખે તો?

ઉત્તર: તેને જો યોગ્ય સૂચના આપવામાં આવી હોય, આ યોજનાના લાભો અંગે ફોડ પાડીને સમજાવવામાં આવ્યું હોય તો તે એમ નહિ કરે.

પ્રશ્ન: સૂકા કચરાને લીધે ઉદરનો ઉપદ્રવ નહિ થાય ?

ઉત્તર: કચરાને ખાદ્ય પદાર્થો તથા રસોડાના નકામા પદાર્થો (કિચન વેસ્ટ થી) મુક્ત રાખવામાં આવે ત્યાં સુધી આ સમસ્યા નહિ નડે.

પ્રશ્ન: સેનિટરી વેસ્ટ (મળમૂત્ર, ગંદા પાણી જેવો કચરો)ના નિકાલનું શું?

ઉત્તર: આ પ્રકારના કચરા માટે કેવળ કાગળની થેલી વાપરો, પ્લાસ્ટિકની નહિ. જો તે શક્ય ન હોય તો ભીના કચરાની સાથે જ તેનો નિકાલ કરી તેના પર કાગળનું આવરણ રાખો.

પ્રશ્ન: મારા પડોશી આ પ્રમાણે કચરો અલગ ન કરતા હોય તો?

ઉત્તર: મકાનમાં માત્ર એક કુટુંબ સૂકા અને ભીના કચરાને અલગ તારવવાનું શરૂ કરે તો પણ યોજના અમલમાં આવી ગઈ હોવાનું ગણાય. પડોશી યોજનામાં ભાગ લે તેની રાહ જોવાને બદલે તમે જાતે આ શરૂ કરીને પડોશી માટે દાખલો બેસાડો એ વધુ ઉચિત રહેશે. (યોજનામાં ૧૦૦ ટકા સફળતાની શક્યતા નહિવત્ છે. જો ૭૦ ટકા રહેવાસીઓ તેમાં ભાગ લે તો પણ ઘણી સારી સફળતા કહેવાય).

પ્રશ્ન: પડોશીને મારે શું કહેવું?

ઉત્તર: પડોશીને આ પ્રકારના વિભાજન અંગેના ફાયદા સતત સમજાવતા રહો. જો તેમને ભીના અને સૂકા કચરાને અલગ તારવવામાં કોઈ સમસ્યા નડતી હોય તો તેના ઉકેલ માટે તમે જાતે પ્રયાસ કરો.

પ્રશ્ન: મારા કુટુંબીજનો તથા નોકરો યોજનામાં રસ ન લે તો?

ઉત્તર: તેને આપણે સમજાવવા જોઈએ. અન્ય બાબતોમાં તેઓ આપણું માને છે તો આ બાબત પણ આપણે તેમને ગળે ઉતારવી જોઈએ.

ફેડરેશન ઓફ 'એચ' વેસ્ટ વોર્ડ સિટીઝન્સ એસોસિયેશનની સ્થાપના ૧૯૯૨માં નાગરિક સમસ્યાઓ માટે અને આ માટે કાર્યરત છૂટાંછવાયાં સંગઠનોને એકત્રિત કરીને એક સંયુક્ત મોરચો રચવાના આશયથી કરાઈ હતી. ડિઝિટી ફાઉન્ડેશન અને અન્ય ઉત્સાહી નાગરિકોના સહયોગમાં રહીને ફેડરેશને આ વોર્ડમાં ૪૩ લોકાલિટી તથા સ્ટ્રીટ કમિટીઓ રચવામાં સહાય કરી છે.

એવાયબીઆઈ (એસોસિયેશન ઓફ યુથ ફોર એ બેટર-ઇન્ડિયા) એક બિન-નફાલક્ષી, બિન-પક્ષપાતી ઉદારમતવાદી યુવા સંગઠન છે. ૧૯૯૮માં યોજાયેલા એવાયબીઆઈના રાષ્ટ્રીય સંમેલનમાં વધુ બહેતર ભારત માટે સરકાર, ધંધાદારી તથા બિન-સરકારી સંસ્થાઓ ભાગીદારીમાં કામગીરી બજાવે તેના પર ભાર મુકાયો હતો. આમાં કચરાના વ્યવસ્થાપનને લગતો પ્રોજેક્ટ હાઈડ્રુ છે. એવાયબીઆઈએ ૧૯૯૧થી ઉગમસ્થાને કચરાને અલગ પાડી દેવા અંગે જાગૃતિ આણવાની શરૂઆત કરી હતી. મકાનની સોસાયટીઓ તેમજ સિટીઝન ગ્રુપ્સ સમક્ષ આ અંગે વારંવાર રજૂઆતો કરાઈ હતી. આ હેતુસર શાળાઓના ૩૦૦થીયે વધુ વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ અપાઈ હતી, જેમણે ઘરેઘરે ફરીને ૫,૦૦૦થીયે વધુ ગૃહિણીઓનો સંપર્ક સાધ્યો હતો.

ડિઝિટી ફાઉન્ડેશન સંસ્થા વયસ્ક નાગરિકોનું જીવન વધુ સમૃદ્ધ બને તેવી સેવાઓમાં વ્યસ્ત છે. ફાઉન્ડેશનની એક મહત્વની પ્રવૃત્તિ શહેરની સફાઈ-સેવાઓ પર દેખરેખ રાખવા માટે સભ્યો મેળવવાની છે. અત્યારે સંસ્થા પાસે આવા ૬૦૦થીયે વધુ સ્વયં-સેવકોની ફોજ છે. સંસ્થાએ 'ફ્લીનિંગ મુંબઈ વીથ ડિઝિટી'નો જે કાર્યક્રમ હાથ ધર્યો છે તેમાં 'મોડેલ સ્ટ્રીટ' (માર્ચ, ૯૯ સુધીમાં ૧૫૦) અને 'ગાર્બેજ યાત્રા' ને મહત્વનાં પાસાંઓ છે.

એક્સેલ ઇન્ડસ્ટ્રીસ ઘણાં વરસોથી કચરાના વ્યવસ્થાપન અને ટ્રિટમેન્ટની પ્રવૃત્તિમાં વ્યસ્ત છે. કંપનીએ બાયો-એન્ઝાઈમ્સ તથા વનસ્પતિજન્ય પદાર્થોમાંથી પાઉડર વિકસાવ્યો છે. આ પાઉડર ભીના કચરામાં દુર્ગંધ ઉત્પન્ન થતી અટકાવે છે અને તેના સેન્ટ્રિફ્યુગેશન પ્રક્રિયાને પણ ઝડપી બનાવે છે. (સંપર્ક: ડૉ. એસ. આર. મેલે, ફેક્સ: ૬૭૮ ૩૬૫૭)

ધ ભાવલકર અર્થવોર્મ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, પુણે (સંપર્ક: મિસ વિદુલા ભાવલકર અને શ્રી ઉદય ભાવલકર, ફેક્સ: ૦૨૧૨-૪૪૨૩૦૫)

પ્રજા (ટે.નં.: ૨૧૮ ૮૮૬૫, ફેક્સ: ૨૧૮ ૫૭૩૯) આ સંસ્થા શહેરના સંચાલનમાં નાગરિકોને સહભાગી કરવાની ઝુંબેશ ચલાવે છે. સંસ્થાએ નગરપાલિકાનાં વિવિધ ખાતાંઓની ભૂમિકા અને જવાબદારીઓનું વિગતવાર નિરુપણ કરતું 'સિટીઝન ચાર્ટર' પણ બહાર પાડ્યું છે. તેમાં કયા પ્રકારની સમસ્યાઓ અને ફરિયાદો અંગે નાગરિકોએ શું કરવું અને કોનો સંપર્ક સાધવો તે અંગે (સત્તાવાળાઓ, તેમના સરનામાં તથા ટેલિફોન નંબર) માહિતી રખાય છે.

મોમ્બે ફર્સ્ટ (ફેક્સ: ૪૯૨ ૫૦૩૯) સંસ્થાએ ૧૯૯૬માં સોલિડ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ કમિટીની સ્થાપના કરી હતી. તેના કાર્યક્રમોમાં ચર્ચગેટ પ્રોજેક્ટ જે હવે 'એ' વોર્ડ, 'ડી' વોર્ડના અમુહ હિસ્સાઓ તથા પશ્ચિમનાં પરાંઓ સુધી લંબાવાયો છે, તાલીમ શિબિરો યોજવી તથા હોસ્પિટલના કચરાના વ્યવસ્થાપનનો સમાવેશ થાય છે.

શ્રી વિરેન મરચન્ટ (ટે.નં.: ૫૧૩ ૧૨૯૩), જોશી લેન, ઘાટકોપરમાં ‘સ્વાવલંબી’ પ્રોજેક્ટ હાથ ધરનાર શ્રી મરચન્ટ જણાવે છે કે એક સમયે આ સ્થળ કચરા અને ગંદકી માટે જાણીતું હતું અને તેનું નામ જ ‘કચરા ગલી’ પડી ગયું હતું. અમે દરેક ઘરોમાં કચરાના વિભાજનથી શરૂઆત કરી. ત્યાર બાદ વર્મી-પ્રોસેસિંગ દાખલ કરાયું. અત્યારે આ ગલીમાં ૯૦૦ છોડવા વાવેલા છે અને તે એક જોવાલાયક સ્થળ બની ગયું છે. ઉપરાંત, અમો એએલએમ સિસ્ટમ દાખલ કરવામાં પણ પાયોનિયર બન્યા છીએ. ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ શ્રી મરચન્ટ વધુમાં જણાવે છે કે “અમારા ભંડોળની વ્યવસ્થા અમે જાતે જ કરી લઈએ છીએ. અમે દરરોજ ફ્લેટ દીઠ ૧ રૂપિયો ઉઘરાવીએ છીએ અને અમારી કામગીરી એવી નક્કર હોય છે કે મ્યુનિસિપલ સ્ટાફ માટે કશું કામ બાકી જ નથી રહેતું!”

નીના સાહની દક્ષિણ મુંબઈનાં રહેવાસી નીના સાહનીએ તેમની સોસાયટીની ગૃહિણીઓને વર્મી-પ્રોસેસિંગ પ્રોજેક્ટમાં સહભાગી બનાવી છે. આ રીતે ઉત્પન્ન થતું ખાતર કેવળ બગીચામાં નહિ, પરંતુ ઘરમાં જે છોડ ઉછેરાતા હોય તેને માટે પણ ઉપયોગમાં લેવાય છે. આજુબાજુનાં મકાનો પણ હવે તેમનું અનુકરણ કરે છે. મિસ સાહનીનું કહેવું છે કે કચરો ઓછા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થતો હોય તેવા કિસ્સાઓમાં વર્મી-પ્રોસેસિંગ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

ડૉ. રમેશ દોશી (ટે.નં.: ૬૪૦ ૧૪૩૯) નિવૃત્તિ પછી શ્રી દોશીએ સેન્ટ્રલ ખેતીવાડીમાં રસ લઈને ટેરેસ ગાર્ડન માટે કમ્પોસ્ટ ખાતર ઉત્પન્ન કરવાનું શરૂ કર્યું. આજે તેઓ સિટી ફાર્મિંગ (મકાનની અગાશી તથા કમ્પાઉન્ડમાં શાકભાજી, ફળો ઉગાડવાની) પ્રવૃત્તિમાં વ્યસ્ત છે, અને તેનાં પરિણામ ઘણાં પ્રોત્સાહક છે, જે છોડવાઓ સામાન્યતઃ ફળો આપતાં ૬ થી ૭ વર્ષ લેતા હોય છે તે આ ખાતરની સહાયથી કેવળ બે વરસમાં જ ફળ આપતાં થઈ જાય છે.

નોર્બર્ટ ડિ’સોઝા (ટે.નં.: ૬૦૫ ૬૬૦૮) ૧૯૯૪થી કચરાના નિકાલ માટેની પાયાની (ગ્રાસરૂટ) પ્રવૃત્તિમાં વ્યસ્ત છે. તેઓ પુણેની ભાવલકર ઈન્સ્ટિટ્યૂટ દ્વારા વિકસાવાયેલ “બાયો-કેમિકલ પાઉડર” સાથે સંકળાયેલા છે.

શ્રી અનિલ ભાટિયા (ટે.નં.: ૨૮૧ ૧૯૪૧) ચર્ચગેટ પ્રોજેક્ટના એક હિસ્સા એવા ‘ડી’ રોડ પર વર્મી-પ્રોસેસિંગ પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય છે. શ્રી ભાટિયાનું માનવું છે કે આ પ્રોજેક્ટમાં બાળકોને સહભાગી કરવાથી ઘણો મોટો ફરક પડી જાય છે. અગાઉ નગરપાલિકાએ આ વિસ્તારમાંથી દરરોજ ૯૫ ટોપલાઓ ભરીને કચરો ખાલી કરવો પડતો, પરંતુ એક જ વરસમાં આ સંખ્યા ઘટીને ૨૦ ટોપલાઓ પર આવી ગઈ છે.

સેવ બૉમ્બે કમિટી શ્રી કિશન મહેતા (ટે.નં.: ૪૧૪ ૯૬૮૮, ફેક્સ: ૪૧૫ ૫૫૩૬)ના વડપણ હેઠળની આ સમિતિએ સોલિડ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટના પ્રશ્ન અંગે લોકોને જાગૃત કરવામાં તેમજ તેના નિકાલ માટે પ્રવૃત્ત થવામાં પ્રણેતા (પાયોનિયર)ની ભૂમિકા ભજવી છે. સેવ બૉમ્બે કમિટીએ “સુસંકલિત સોલિડ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ” કાર્યક્રમ તૈયાર કર્યો છે અને નગરપાલિકા તથા અન્ય ઘણા સિટીઝન ગ્રુપો સાથે ઘનિષ્ઠ સહયોગમાં કામગીરી બજાવે છે. તેમના કાર્યક્રમને બઘેથી સ્વીકૃતિ મળી છે.

કેટલીક નમૂનેદાર સંસ્થાઓ

સંખ્યાબંધ બિન-સરકારી સંસ્થાઓ, રહેવાસીઓનાં સંગઠનો તથા ખાનગી નાગરિકો આ પ્રકારે ભીના તથા સૂકા કચરાને અલગ તારવવાની, વર્મી-પ્રોસેસિંગની તથા રિ-સાઈકલિંગની પ્રક્રિયામાં ભાગ લઈ રહ્યા છે. મુંબઈ શહેરમાં આને લગતા સંખ્યાબંધ પ્રોજેક્ટો હાથ ધરાયા છે અને નવોદિતો તેમાંથી ઘણો બોધપાઠ મળે તેમ છે. આવી કેટલીક સંસ્થાઓનાં નામ-સરનામાં નીચે દર્શાવ્યાં છે.

ફ્લીન-અપ ચર્યગેટ (સંપર્ક: નયનઃ કઠપાલિયા, ફેક્સ: ૨૮૨ ૩૮૭૭) : ચર્યગેટ એ શહેરનો અગ્રિમ વિસ્તાર છે. અહીંયા દરરોજ આશરે ૧૫ લાખ ઉતારુઓ પરંમાંથી આવનજાવન કરે છે. આ વિસ્તારની સ્વચ્છતા માટે કેટલાંક પ્રોજેક્ટ ગ્રુપ રચવામાં સફળતા

મળી છે. તેમાં-ધ ફ્લીન મુંબઈ ફાઉન્ડેશન, ધ મરીન ડ્રાઈવ સિટીઝન્સ એસો., એમ. કર્વે રોડ રેસિડેન્ટ્સ એસોસિયેશન, નરિમાન પોઈન્ટ ચર્યગેટ સિટીઝન્સ એસોસિયેશન તથા ઓવલ ફૂપરેચ રેસિડેન્ટ્સ એસોસિયેશન ઉલ્લેખનીય છે. બૉમ્બે ઇસ્ટ ટરફ્થી આ સંસ્થાઓને પ્રારંભિક ભંડોળ પૂઃ પાડવામાં આવ્યું છે. પ્રોજેક્ટમાં મ્યુનિસિપાલિટીના સહયોગમાં આ વિસ્તારની બીજી વારની સફાઈ હાથ ધરવાનું મુખ્ય છે. ઘરમાં જ કચરાના વિભાજન અંગે બે તાલીમશાળાઓ પણ યોજવામાં આવી હતી. આને લીધે આ પદ્ધતિ હવે પ્રચલિત બનતી જાય છે. વર્મી-પ્રોસેસિંગની પ્રક્રિયા પણ સફળતાથી હાથ ધરવામાં આવી છે. જાહેર સ્થળોની સ્વચ્છતા અને સુરક્ષા માટેનું સિટીઝન્સ ફોરમ ફેરિયાઓને નિયંત્રિત કરવાની કામગીરીમાં સહાય કરી રહ્યું છે. એમ.ટી.એન.એલ., બેસ્ટ તથા મહાનગરપાલિકા દ્વારા શેરીઓમાં ખાડા ખોદવાની પ્રવૃત્તિ વધુ તાર્કિકતાથી હાથ ધરાય તેવા પ્રયાસ થઈ રહ્યા છે. ચર્યગેટમાં ઘંઘો-વેપાર ધરાવનારાઓ પણ ભંડોળમાં ફાળો આપી રહ્યા છે.

ધ ફ્લીન મુંબઈ ફાઉન્ડેશન (ચેરપર્સન: કુંતિ ઓઝા, ટે.નં.: ૨૦૪ ૪૮૩૮) આ સંસ્થા શહેરના નાગરિકોની રહેણીકરણની ગુણવત્તાનું સ્તર ઊંચું લાવવા સમર્પિત છે. મહાનગરપાલિકા તેમજ અન્ય સંસ્થાઓના સહયોગમાં સીએમએફે પાંચ વરસમાં સ્વચ્છતા, પર્યાવરણ-સુરક્ષા તથા સૌંદર્યકરણને લગતા ડઝનબંધ પ્રોજેક્ટો હાથ ધર્યાં છે. સીએમએફેને સંખ્યાબંધ પ્રતિષ્ઠિત દાતાઓ તથા નિગમોનો સહકાર સાંપડ્યો છે. આ સંસ્થા બૉમ્બે ઇસ્ટના ઘનિષ્ઠ સંપર્કમાં છે અને સમગ્ર શહેરમાં સફાઈ-પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી છે.

આ પુસ્તિકાનું પ્રકાશન બોમ્બે ફર્સ્ટ, વઝીરાની પિલા,
સ્કીમ જર, વરલી સી ફેસ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૧૮.
(ટે.નં.: ૪૯૭ ૫૩૯૪ / ૪૯૭ ૫૩૯૫, ફેક્સ: ૪૯૨ ૫૦૩૯) દ્વારા કરાયું છે.
માહિતી માટે સંપર્ક ૨૦૨ ૧૬૨૧.